

Ταξική διαφοροποίηση και εξέλιξη της Ρωσικής Προλεταριακής Επανάστασης

γράφει ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΑΠΑΚΤΣΗΣ*

Η καταστροφή της οικονομικής-παραγωγικής βάσης της Σοβιετικής Ένωσης, εξαιτίας της ταξικής σύγκρουσης, του εμφυλίου πολέμου και της ιμπεριαλιστικής επέμβασης, αποσάθρωσε τον κοινωνικό ιστό και τον διαμορφωμένο ταξικό και πολιτικό συσχετισμό που οδήγησαν στη νίκη της επανάστασης. Οι ταξικές διαφοροποιήσεις και ο νέος ταξικός συσχετισμός που διαμόρφωσε η νέα οικονομική-παραγωγική πραγματικότητα αποτέλεσαν την κοινωνική-ταξική βάση πολιτικών επιλογών που υπόσκαψαν τη μακροπρόθεσμη προοπτική της σοσιαλιστικής οικοδόμησης.

Εισαγωγή

Ούτε η πανούκλα,
ούτε η αραποβλογιά κάμανε τόσο κακό
στην ανθρωπότητα όσο
οι ιστορικοί και η Ιστορία
(Σκαρίμπας, 1995: 21)

Στην ιστορία του εργατικού κινήματος όλοι αναγνωρίζουν την εξέχουσα θέση που κατέχει η Οκτωβριανή Επανάσταση και η προσπάθεια οικοδόμησης του σοσιαλισμού που αυτή αποπειράθηκε. Η κατάρρευση της ΣΕ, αντί να ολοκληρώσει μια συζήτηση δεκαετιών μέσα στο εργατικό κίνημα γύρω από την Οκτωβρι-

ανή Επανάσταση και τα αποτελέσματα της, αντίθετα πυροδότησε νέες.

Αποτολμώντας μια ανίχνευση των έως τώρα συζητήσεων, συμπερασματικά –με ό,τι αυτό συνεπάγεται σε σχηματικότητα– ομογενοποιούμε τις απόψεις ως εξής:

- 1) Η Οκτωβριανή Επανάσταση νίκησε με πραξικοπηματικό τρόπο και η συνέχεια ήταν αναπόφευκτη (Ελεφάντης, 2007).
- 2) Η Οκτωβριανή Επανάσταση ηττήθηκε από τις ανυπέρβλητες δυσκολίες που επέβαλλαν οι εσωτερικές και εξωτερικές συνθήκες (με παραλλαγές: η παρέμβαση του παγκόσμιου καπιταλισμού..., η καθυστέρηση της ρωσικής κοινωνίας..., οι εξελίξεις στους κόλπους του ΚΚΣΕ..., η προδοσία των ηγετών κ.λπ.) (μεταξύ άλλων, ΚΚΕ, 2008).

* Δάσκαλος – Συγγραφέας

- 3) Η οξυΰτητα των αντιφάσεων του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος που ήρθε να λύσει δεν είχε ακόμη γεννήσει την υπέρβασή τους με τον ολοκληρωμένο τρόπο που απαιτούσε το μέγεθός τους.
- 4) Η καταστροφή της οικονομικής-παραγωγικής βάσης, οι ταξικές διαφοροποιήσεις και ο νέος ταξικός συσχετισμός που προέκυψαν αποτέλεσαν την κοινωνική-ταξική βάση πολιτικών επιλογών που υπόσκαψαν αρχικά και ανέτρεψαν στη συνέχεια τη μακροπρόθεσμη προοπτική της σοσιαλιστικής οικοδόμησης.
- 5) Η ιστορική αναγκαιότητα, σε κάθε χρονική στιγμή, εκφραζόμενη ως ιστορική δυνατότητα, είναι έντονα ευάλωτη στο τυχαίο, τη σύμπτωση, το ασήμαντο, το μικρό που γίνεται μέγα. Θα υποστηρίξουμε τις τελευταίες δύο απόψεις εν συντομία, όχι για να αποδείξουμε ότι παίχτηκε μια ιστορική ζαριά και ήρθε «ασσόδυο», αλλά για να συνειδητοποιήσουμε ότι οι «μεταβλητές είναι άπειρες», πράγμα που απαιτεί τον θεωρητικό-πρακτικό εξοπλισμό, πολύ πιο ολοκληρωμένα απ' ότι πιστεύουμε, όσων επιμένουν επαναστατικά, του νέου εργατικού κινήματος.

Το πλαίσιο διαμόρφωσης της επαναστατικής δυνατότητας

Στην αυγή του 20ού αιώνα μεγάλες αλλαγές έχουν γίνει στον καπιταλισμό της εποχής, με την κυριαρχία των μονοπωλίων στην οικονομία και την προσπάθεια για το ξαναμοίρασμα του κόσμου ανάμεσα στις κύριες ιμπεριαλιστικές δυνάμεις της εποχής. Έντονη διαπάλη διεξάγεται από την πρώτη δεκαετία του αιώνα για τα κρίσιμα ζητήματα του διεθνούς κινήματος. Σε μια όξυνση αυτής της διαπάλης, μία νίκη της επαναστατικής πτέρυγας με επικεφαλής τη Λούξεμπουργκ (Luxemburg) και τον Λένιν (Lenin) έλαβε χώρα στο συνέδριο της Β' Διεθνούς, στην Στουτγάρδη, το 1907 ειδικά στο ζήτημα του πολέμου (Λένιν, Τ16: 78)¹.

«Σε περίπτωση που ξεσπάσει πόλεμος, είναι καθήκον των σοσιαλιστών να παλέψουν για τον όσο το δυνατό πιο γρήγορο τερματισμό του και να χρησιμοποιήσουν με κάθε μέσο την οικονομική και πολιτική κρίση που προκαλεί ο πόλεμος για την αφύπνιση των λαών και για να επιταχύνουν την πτώση του καπιταλισμού».

(Manifest des Basler, 1912: 23)

Ο πόλεμος ξέσπασε και η τεράστια πλειοψηφία των σοσιαλιστών προδίδοντας τις αποφάσεις και διακηρύξεις τους στήριξαν ο καθένας τη «δική» του αστική τάξη. Οι μπολσεβίκοι με επικεφαλής τον Λένιν ήταν η πιο συγκροτημένη δύναμη που δεν υποτάχθηκε. Οι εξελίξεις θα τους δικαιώσουν.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος στοίχισε τεράστιες καταστροφές στην ανθρωπότητα. Στη δίνη του συμπάρσυρε 38 χώρες με συνολικό πληθυσμό, περίπου 1,5 δισεκατομμύριο κατοίκους. Η Ευρώπη εξέρχεται κατεστραμμένη από τον πόλεμο (Πετρόπουλος, 2000). Η καπιταλιστική Ευρώπη του 19ου αιώνα, δανειστής ολόκληρου του κόσμου, είναι χρεωμένη στις ΗΠΑ και τα δημόσια οικονομικά των κρατών της είναι κλονισμένα. Οι υλικές καταστροφές επηρεάζουν ουσιαστικά την παραγωγή, η οποία μειώνεται σχεδόν στο μισό, σε σχέση με την προπολεμική περίοδο. Ευνοούνται, έτσι, οι νέες εξευρωπαϊκές δυνάμεις, η Ιαπωνία και, κυρίως, οι ΗΠΑ.

«Ο πόλεμος αυτός έγινε για να ξαναμοιραστεί όλος ο κόσμος. Ο πόλεμος αυτός έγινε για να οριστεί ποια από τις ηττημένες σε αριθμό ομάδες των μεγάλων κρατών – η αγγλική ή η γερμανική – θα αποκτήσει τη δυνατότητα και το δικαίωμα, της καταδυνάστευσης και της εκμετάλλευσης όλης της Γης [...]. Ο πόλεμος έλυσε το ζήτημα αυτό υπέρ της αγγλικής ομάδας. Και το αποτέλεσμα του πολέμου αυτού ήταν να έχουμε ασύγκριτα μεγαλύτερη όξυνση όλων των καπιταλιστικών αντιθέσεων».

(Λένιν, Τ41: 217)

τόμους των *Απάντων* του των εκδόσεων Σύγχρονη Εποχή.

1. Οι παραπομπές στα έργα του Β. Ι. Λένιν είναι σε

Στην τσαρική Ρωσία, η καταστροφική πορεία του πολέμου δημιουργεί ευνοϊκές συνθήκες και, έτσι, τον Φεβρουάριο του 1917, ξεσπά αστικοδημοκρατική επανάσταση που ανατρέπει το μοναρχικό καθεστώς, αποκαθιστά τις αστικοδημοκρατικές ελευθερίες και βγάζει στο προσκήνιο τις εργατικές λαϊκές μάζες, που αξιοποιώντας την πείρα της επανάστασης του 1905 συγκροτούν τα δικά τους όργανα εξουσίας, τα σοβιέτ των εργατών, των αγροτών και των στρατιωτών.

Η επανάσταση του 1905 ήταν η πρώτη μαζική εξέγερση ενάντια στο αυτοκρατορικό καθεστώς. Ήταν, με τα λόγια του Λένιν, «η γενική δοκιμή» για το 1917. Εμπειρείες όλα τα στοιχεία του 1917, σε λιγότερο ανεπτυγμένη μορφή.

«Για τη διεθνή σοσιαλδημοκρατία, έγραψε η Ρόζα Λούξεμπουργκ, η εξέγερση του ρωσικού προλεταριάτου αποτελεί κάτι βαθιά καινούργιο, που πρέπει να το νιώσουμε με κάθε ίνα της ύπαρξής μας [...]. Μόνο με την ηφαιστειακή έκρηξη της επανάστασης, μπορούμε να αντιληφθούμε πόσο γρήγορα και κοσμογονικά αποτελέσματα πέτυχε ο νεαρός τυφλοπόντικας, και με πόση χαρά υποσκάπτει το έδαφος κάτω από τα πόδια της ευρωπαϊκής αστικής κοινωνίας. Το να μετράμε την πολιτική ωριμότητα και την επαναστατική ενέργεια της εργατικής τάξης, μέσα από εκλογικές στατιστικές και αριθμούς μελών τοπικών οργανώσεων, είναι σαν να προσπαθούμε να μετρήσουμε τις κορυφές των Άλπεων με ένα υποδεκάμετρο!».

(Μαντέλ, 1994: 37-38)

Η ιμπεριαλιστική Ρωσία μπήκε στον ειρκοστό αιώνα πολύ αποδυναμωμένη, σε σύγκριση με το πώς ήταν εκατό ή και πενήντα χρόνια νωρίτερα. Είχε χάσει σημαντικό έδαφος, τόσο στρατιωτικά όσο και οικονομικά, σε σχέση με τους κύριους ανταγωνιστές της.

Στην αγροτική παραγωγή κυριαρχούν οι φεουδαρχικές (30.000 μεγαλοϊδιοκτήτες γης που η μέση περιουσία τους ήταν πάνω από 22.000 στρέμματα, κατείχαν συνολικά 770 εκατομμύρια

στρέμματα) ή μισοφεουδαρχικές σχέσεις παραγωγής, ενώ σημαντικός είναι ο κοινωνικός ρόλος του λεγόμενου ασιατικού τρόπου παραγωγής που έχει έντονα κοινοτικά στοιχεία (οι κοινοτικές περιοχές ανέρχονταν κατά μέσο όρο σε 1.530 στρέμματα ανά μονάδα). Ενώ οι μέθοδοι καλλιέργειας στο σύνολό τους παρέμειναν μέχρι και την επανάσταση στο επίπεδο του 17ου αιώνα, η ρωσική βιομηχανία με τις τεχνικές και την καπιταλιστική δομή της έστεκε στο επίπεδο των προηγμένων χωρών και από ορισμένες απόψεις τις ξεπερνούσε. Από το ένα μέρος υπήρχε «η πιο καθυστερημένη γαιοκτησία, το πιο πρωτόγονο χωριό» και από το άλλο μέρος «ο πιο προοδευμένος βιομηχανικός και χρηματιστικός καπιταλισμός» (Λένιν, Τ16: 439). Αυτή η «συνδυασμένη ανάπτυξη» στη Ρωσία δημιούργησε μια αστική τάξη απόλυτα εξαρτημένη από το τσαρικό καθεστώς και το ξένο επενδυτικό κεφάλαιο (Smith, 1983: 7). Δημιούργησε επίσης μια εργατική τάξη, αν και μικρή σε μέγεθος, που ήταν συγκεντρωμένη κυρίως στις πιο σύγχρονες επιχειρήσεις. Το 1914, το 54% των βιομηχανικών εργατών της Ρωσίας δούλευε σε εργοστάσια που απασχολούσαν πάνω από 500 εργάτες, ενώ στις ΗΠΑ το αντίστοιχο ποσοστό ήταν μόλις 32%. Η μεταλλουργία Πουτίλοφ, που το 1917 απασχολούσε 30.000 εργάτες, ήταν εκείνο τον καιρό το μεγαλύτερο εργοστάσιο στον κόσμο. Στην Πετρούπολη (Πέτρογκραντ), το 60% των εργατών δούλευαν στη μεταλλουργία (Smith, 1983: 10-12).

Ο καπιταλισμός εκελαύνει, στη γη στενάζουν δεκάδες εκατομμύρια φτωχοί και ο πόλεμος καταστρέφει. Το πλαίσιο έχει διαμορφωθεί. Τα εκατομμύρια των ανθρώπων θα βγουν στο ιστορικό προσκήνιο.

Η αστικοδημοκρατική επανάσταση

«Αλλά η ιστορία είναι ίσως η πιο σκληρή απ' όλες τις θεές. Οδηγεί το θριαμβικό άρμα της πάνω από σωρούς πτωμάτων,

Πίνακας 1: Μεταβολές στην ταξική σύνθεση της ρωσικής κοινωνίας (1987-1913)				
Κοινωνικές Ομάδες	1897		1913	
	εκατ.	%	εκατ.	%
Μεγαλοαστική τάξη, γαιοκτήμονες, υψηλόβαθμοι κ.ά.	3,0	2,4	4,1	2,5
Πλούσιοι αγρότες	23,1	18,4	31,5	19,0
Φτωχοί και μεσαίοι αγρότες	35,8	28,5	42,0	25,3
Ημιπρολετάριοι	41,7	33,2	55,6	33,6
Προλετάριοι	22,0	17,5	32,5	19,6
Σύνολο	125,6	100	165,7	100

Πηγή: Παραχωρήθηκαν σε εμάς από τον ιστορικό Γιώργο Λεοντιάδη.

«...όχι μόνο σε περιόδους πολέμου, αλλά και “ειρηνικής” οικονομικής ανάπτυξης».

(Engels, [1893], 1968)

Προοίμιο για την επανάσταση του Φλεβάρη αποτέλεσαν μια σειρά από απεργίες και διαδηλώσεις στην Πετρούπολη για να τιμηθεί η επέτειος της Ματωμένης Κυριακής του 1905. Το απεργιακό κίνημα απλώθηκε και βάθυνε από την ώρα που η γιγάντια μεταλλουργία Πουτίλοφ κήρυξε λοκάουτ, απαντώντας έτσι στο αίτημα των εργατών για αυξήσεις στις αποδοχές τους. Στις 23 του Φλεβάρη –Διεθνής Ημέρα της Γυναίκας– οι γυναίκες που δούλευαν στις υφαντουργίες ξεχύθηκαν στους δρόμους της Πετρούπολης απαιτώντας ψωμί. Οι εργάτριες κατέβηκαν σε απεργία και παρέσυραν μαζί τους υπό μπολσεβίκικη καθοδήγηση μεταλλουργούς εργάτες του τομέα του Βίμποργκ. Η κυβέρνηση φοβούμενη μήπως το πεζικό στασιάσει στέλνει τους Κοζάκους εναντίον των διαδηλωτών, οι οποίοι αντιμετωπίζονται με γενναϊότητα από αυτούς και αυτοί αρνούνται να πυροβολήσουν τα πλήθη.

Το πλήθος θριαμβευτικά, χαιρετίζει τα αδέρφια του τα ντυμένα με τους γκριζούς στρατιωτικούς χιτώνες. Οι στρατιώτες ανακατεύονται ελεύθερα με τους διαδηλωτές (Kochan, 1966: 186). Άλλες τρεις τέτοιες μέρες, κι όλα τελείωσαν για τον τσάρο. Τη νύχτα της 26ης, τα εφεδρικά τάγματα του συντάγματος Βο-

λίνσκι στασίασαν. Το επόμενο πρωί σκότωσαν τον διοικητή τους και προσχώρησαν στις εργατικές διαδηλώσεις.

Ο ρόλος της εργατικής τάξης

Οι εργάτες έπαιξαν έναν τόσο σοβαρό ρόλο γιατί οι κοινωνικές συνθήκες είχαν διαμορφωθεί με συγκεκριμένο τρόπο. Η μεγάλη συγκέντρωσή τους και ο ειδικός παραγωγικός τους ρόλος τούς προσέδωσε τεράστιο πολιτικό και κοινωνικό βάρος. Η συγκεκριμένη συγκρότηση μαζί με την ανεπτυγμένη πολιτική τους συνείδηση που αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο καθορίζουν πλέον τις εξελίξεις. Η στρατευμένη αγροτιά συμπαρασύρεται και συστρατεύεται.

Πριν παραθέσουμε αριθμούς και στατιστικά δεδομένα θα πρέπει να επισημανθεί η σχετικότητα τους και ως προς την πραγματικότητα και ως προς την εξυπηρέτηση συγκεκριμένων στόχων που βάζουν οι υπηρεσίες-συντάκες που τα επιμελήθηκαν. Με αυτό υπόψη τα χρησιμοποιούμε όχι τόσο για την ακρίβεια τους όσο για τις τάσεις που περιγράφουν.

Λιγότερο από το ένα πέμπτο των κατοίκων της αυτοκρατορίας ζούσε σε πόλεις. Μεγαλύτερη πόλη της αυτοκρατορίας η Πετρούπολη. Το 1914 η Πετρούπολη ήταν το κύριο οικονομικό και βιομηχανικό κέντρο και ο πληθυσμός της είχε αυξηθεί ραγδαία στα 2.210.000.

Οι τράπεζες της πόλης ελέγχουν τη μεταλλουργία και τη βιομηχανία άνθρακα του Νότου, τη βιομηχανία πετρελαίου του Μπακού, τον χαλκό των Ουραλίων, τον χρυσό της Σιβηρίας, τη ζάχαρη της Ουκρανίας, το βαμβάκι του Τουρκεστάν, την ακτοπλοΐα του Βόλγα. Οι τράπεζες της ελέγχουν τα 3/4 των περιουσιακών στοιχείων όλων των εμπορικών τραπεζών. Δεδομένου ότι τα δύο τρίτα του ενεργητικού των ρωσικών εμπορικών τραπεζών ανήκαν στο ξένο κεφάλαιο αυτό έπαιζε καθοριστικό ρόλο στη βιομηχανία της Πετρούπολης. Το 1917, όμως, μόνο δεκαπέντε επιχειρήσεις ανήκουν απευθείας σε ξένες επιχειρήσεις. Η βιομηχανία στην Πετρούπολη διακρινόταν όχι τόσο για την εξάρτησή της από το ξένο κεφάλαιο, αλλά από την εξάρτησή της από το κράτος. Την οικονομία της πόλης ελέγχει ένα σφιχτό πλέγμα μονοπωλίων, χρηματιστικού κεφαλαίου και κυβερνητικών παραγωγελιών. Η διαδικασία μονοπόλησης της οικονομίας επιταχύνθηκε από τον πόλεμο, που μετέτρεψε την Πετρούπολη στο κύριο κέντρο παραγωγής πολεμικών εξοπλισμών. Μέχρι το 1917 εξήντα από τις μεγαλύτερες εταιρείες στην πρωτεύουσα οργανώνονται σε συνδικάτα ή τραστ (Smith, 1983: 7-10).

Τεράστιες επιχειρήσεις πολεμικού εξοπλισμού ανήκουν ή ελέγχονται από το κράτος. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα εργοστάσια Πουτίλοφ με 30.000 εργάτες, τα ναυπηγεία Nevskii με 6.000 εργάτες, οι βιομηχανίες Trubochnyi zavod 18.000 εργάτες, Patronnyi zavod με 10.000 εργάτες, Okhta με 10.200 εργάτες κ.ά. Η βιομηχανία της Πετρούπολης είχε φθάσει σε υψηλό τεχνολογικό επίπεδο με τις μεγαλύτερες επιχειρήσεις της να υπολείπονται ελάχιστα από τις αντίστοιχες της Δ. Ευρώπης και της Αμερικής (στο ίδιο).

Μεταξύ 1890 και 1914, ο αριθμός των εργαζομένων στα εργοστάσια της Πετρούπολης αυξήθηκε από 73.200 σε 242.600. Μεταξύ 1914 και 1917 αυξήθηκαν κατά 150.000 για να φτάσουν τις 392.800 ή 417.000 αν συμπεριληφθούν οι εργάτες στα εργοστάσια που βρίσκονται στις παρυφές της πόλης. Περίπου

το ένα τρίτο του εργατικού δυναμικού της πόλης και των προαστίων της, δηλαδή 134.464 εργαζόμενοι, εργαζόταν σε κρατικές επιχειρήσεις. Στις αρχές του 1917 οι εργάτες των εργοστασίων της Πετρούπολης αντιπροσώπευαν περίπου το 12% των εργοστασιακών εργατών της Ρωσίας (3.400.000) (στο ίδιο).

Έχουμε μιλήσει ήδη για τη μεγάλη συγκέντρωση των εργατών της Ρωσίας. Στην Πετρούπολη είναι κατά 40% υψηλότερη! Όχι λιγότερο από το 70% των εργαζομένων δούλευε σε επιχειρήσεις με πάνω από 1.000 άτομα. Ήταν παγκόσμια μοναδικό γεγονός.

Στη Ρωσία οι εργαζόμενοι δεύτερης γενιάς την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα είναι το 30-40%. Το 1897 το 40% των εργαζομένων ήταν εγγράμματοι και στους κορυφαίους κλάδους της βιομηχανίας μέχρι 74%. Το επίπεδο του αλφαριθμητισμού ήταν ιδιαίτερα υψηλό μεταξύ των νέων εργαζομένων, πολλοί από τους οποίους παρακολουθούσαν το βράδυ και την Κυριακή σχολεία. Οι μεταλλουργοί, μια πραγματική πρωτοπορία του προλεταριάτου, έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στο κίνημα της εργατικής τάξης, αντιπροσωπεύοντας το 54% των απεργών (βλ. *Working Class of the USSR*).

« [...] Οι μενσεβίκοι είχαν την υποστήριξη των πιο ειδικευμένων και οργανωμένων εργατών (τυπογράφων, σιδηροδρομικών και εργατών χαλυβουργίας στα σύγχρονα βιομηχανικά κέντρα του Νότου), ενώ οι μπολσεβίκοι είχαν δύναμη κυρίως ανάμεσα στους σχετικά ανειδίκευτους εργάτες των μεγάλων βιομηχανιών (στην παλαιού τύπου βαριά βιομηχανία της περιοχής της Πετρούπολης και τα εργοστάσια υφαντουργίας της Πετρούπολης και της Μόσχας). Στα περισσότερα συνδικάτα κυριαρχούσαν οι μενσεβίκοι».

(Καρρ, 1978α: 64-65)

Μια τόσο νεαρή εργατική τάξη είναι φυσικό να έχει ισχυρότατους δεσμούς με την ύπαιθρο· να καλλιεργεί η ίδια σαν δεύτερη δουλειά ή να έχει ένα αγροτικό εισόδημα. Το 16,7% των εργατών της

Πετρούπολης το 1918 κατείχαν γη και το 9,5% καλλιεργούσαν τη γη. Τα ποσοστά σε άλλες περιοχές ήταν πολύ υψηλότερα (Smith, 1983: 17).

[Εν τω μεταξύ] «[...] η ριζοσπαστικοποίηση των σοβιέτ με εργατική σύνθεση, στην αρχή έγινε με αργό ρυθμό, κατόπιν όμως, αναπτύχθηκε με κεραυνοβόλα ταχύτητα. Έτσι, την επομένη της επανάστασης του Φλεβάρη, όταν στις 6 Μαρτίου 1917 συγκροτήθηκε η μπολσεβίκικη ομάδα του σοβιέτ της Πετρούπολης δεν έχει παρά 40 μέλη σε σύνολο δύο με τρεις χιλιάδες αντιπροσώπους (στην πραγματικότητα ο αριθμός των αντιπροσώπων αυξανόταν συνεχώς και με γοργό ρυθμό). Στο Πρώτο Πανρωσικό Συνέδριο των Σοβιέτ, τον Ιούνιο, δεν υπάρχουν ακόμα παρά μόνο 105 μπολσεβίκιοι σε σύνολο 1.090 αντιπροσώπων. Ήδη, όμως, οι μπολσεβίκιοι παίζουν κυρίαρχο ρόλο μέσα στο εργατικό τμήμα του συνεδρίου, όπου μια απόφαση που εκφράζει τη θέση τους υιοθετείται με 173 ψήφους εναντίον 144. Τον Οκτώβριο, οι μπολσεβίκιοι στηριζόμενοι στην εργατική τάξη πλειοψηφούν στο Δεύτερο Συνέδριο των Σοβιέτ, καθώς επίσης και στο σοβιέτ της Πετρούπολης».

(Μπετελέμ, 1975: 82)

Όταν αυτές οι κοινωνικές δυνάμεις τίθενται σε κίνηση με επαυξανόμενη συνείδηση του ειδικού τους βάρους και του πολιτικού τους ρόλου, η τσαρική μοναρχία καταρρέει και η αστική τάξη γρήγορα αντιλαμβάνεται ότι για να επιβιώσει πρέπει να αναθέσει τη διακυβέρνηση της χώρας στα πιο «διαλλακτικά» στοιχεία από τους εκπροσώπους των εργαζομένων, που έχουν ως ορίζοντα την ολοκλήρωση των αστικοδημοκρατικών καθηκόντων και τον εκσυγχρονισμό του καπιταλισμού. Ο πόλεμος από όπου δεν μπορούν να απαγκιστρωθούν και η γη που δεν τολμούν να μοιράσουν, αλλά που με τη καθοδήγηση των μπολσεβίκων και άλλων δυνάμεων οι μάζες επιβάλλουν στην πράξη, θα είναι οι καταλύτες που θα τους οδηγήσουν στη χρεοκοπία. Όμως, η πολιτική γραμ-

μή που θα ξεκλείδωνε τις εξελίξεις δεν ήταν καθόλου αυτονόητη. Ο μόνος από την ηγεσία, έκφραση των πιο ριζοσπαστικών τάσεων της τάξης, που είχε απόλυτα καθαρά στο μυαλό του το πώς, ποιοι και με ποια μέσα καθώς και τον ρόλο και τη δύναμη να επηρεάσει, ήταν ο Λένιν. Στα «Γράμματά του από μακριά» με ενάργεια και τόλμη προτείνει τη διέξοδο. Στο *5ο γράμμα* (Λένιν, Τ31: 55-56) με εκπληκτική σαφήνεια συνοψίζει σε ελάχιστες γραμμές την τακτική για τη δεύτερη επανάσταση.

Όμως, είναι ακόμη τραγικά μόνος και, το κυριότερο, ακόμη πολύ μακριά. Όλα τα ρεύματα της σοσιαλδημοκρατίας στηρίζουν ή τείνουν να στηρίζουν την προσωρινή αστική κυβέρνηση. Με τον ερχομό του στην Πετρούπολη δεν διστάζει να παλέψει για τις θέσεις του που θα αλλάξουν την ιστορία.

Στις περιβόητες *Θέσεις του Απρίλη* που ο Λένιν παρουσιάζει σε κλειστές συσκέψεις, σε κοινή σύσκεψη μενσεβίκων και μπολσεβίκων και ανεξαρτήτων², και στην *Πράβντα* συναντούν τον περίγελο, την άρνηση ή τον σκεπτικισμό. Είναι χαρακτηριστικό ότι την άλλη μέρα από τη δημοσίευσή τους στις 8 Απρίλη κύριο άρθρο του Κάμενεφ (Kamenev) τις χαρακτήριζε *προσωπικές* και τη θέση για το πέρασμα στη σοσιαλιστική επανάσταση ως *απαράδεκτη*. Την ίδια μέρα η κομματική επιτροπή της Πετρούπολης συζήτησε τις *Θέσεις* του Λένιν και τις απέρριψε με 13 ψήφους κατά, 2 υπέρ και 1 αποχή. Θα χρειαστεί μια τιτάνια προσπάθεια από μέρους του, με στέρεια επιχειρήματα και

2. Ο μενσεβίκιος Μπογκνάνοφ (Bogdanov) τον διέκοψε την ώρα που τις διάβαζε φωνάζοντας: «Παραλήρημα, το παραλήρημα ενός τρελού». Ο Γκόλντεμπεργκ (Goldeberg), ένας άλλος πρώην μπολσεβίκος, δήλωσε ότι «ο Λένιν είχε θέσει υποψηφιότητα για ένα ευρωπαϊκό θρόνο που επί τριάντα χρόνια παρέμενε κενός, το θρόνο του Μπακούιν (Bakunin)». Τέλος ο Στεκλόφ (Schteklov), ο έκδοτος της *Ισβέστια*, που σύντομα επρόκειτο να προσχωρήσει στους μπολσεβίκους, πρόσθεσε ότι ο λόγος του δεν ήταν παρά «αφηρημένες κατασκευές» που δεν θα αργούσε να εγκαταλείψει μόλις ενημερωνόταν για την κατάσταση στη Ρωσία. Μόνο η Κολοντάι (Kollontai) τον υποστήριξε.

νηφάλια ανάλυση της κατάστασης για να μεταστραφεί το κλίμα. Τα γεγονότα που ακολούθησαν γνωστά. Με καλύτερους όρους, βέβαια, είδαμε το ίδιο να συμβαίνει και με την απόφαση για την επανάσταση έξι μήνες μετά.

και των *συγκεκριμένων ιδιομορφιών* της κάθε ιστορικής στιγμής. Εμείς, οι μπολσεβίκοι, προσπαθούσαμε πάντοτε να είμαστε πιστοί σ' αυτή την απαίτηση, που είναι απόλυτα υποχρεωτική από την άποψη κάθε επιστημονικής θεμελίωσης της πολιτικής».

(Λένιν, Τ31: 132)

Η επανάσταση έχει νικήσει

Εντοπίζοντας τους κύριους παράγοντες νίκης θα αναφέραμε ως πιο σημαντικούς:

- ▶ την πολύ μεγάλη συγκέντρωση της εργατικής τάξης στα πιο βασικά αστικά κέντρα·
- ▶ την πολύ μεγάλη πολιτική βαρύτητα της δράσης της λόγω των επαναστατικών της αντιλήψεων·
- ▶ τη συμμαχία της με τη φτωχή αγροτιά κάτω από την πολιτική της ηγεμονία·
- ▶ την ύπαρξη ενός πρωτοπόρου εργατικού κόμματος με καινοτόμες ιδέες, απόφασιστικότητα, απόλυτη προσήλωση σε ένα πρόγραμμα γειωμένο με τις ανάγκες της τάξης και στο ύψος των περιστάσεων.

«Ο μαρξισμός απαιτεί από μας τον πιο ακριβή, αντικειμενικά επαληθεύσιμο υπολογισμό του συσχετισμού των τάξεων

Αυτές οι γραμμές συνοψίζουν την ουσία της θεωρητικής-πολιτικής πρακτικής των μπολσεβίκων. Οι υπογραμμίσεις μας (τα πλάγια στοιχεία) έχουν τη σημασία τους. *Ακριβής* και όχι γενικός, *συγκεκριμένη ιδιομορφία* και όχι μόνο γενική κατάσταση, *στιγμή* και όχι περίοδος. Σήμερα, όχι χτες, ούτε αύριο. Έτσι η επαναστατική κατάσταση οδηγήθηκε και «εξαναγκάστηκε» να γεννήσει μια νικηφόρα επανάσταση. Η πολιτική απόφαση της εξέγερσης αυτή ακριβώς τη στιγμή, σε αυτή την ιδιομορφία, ακριβώς τότε που η εργατική τάξη και ήθελε και μπορούσε, δεν έμεινε ένα κομμάτι χαρτί, δεν μετατράπηκε σε φάρσα, ούτε σε τραγωδία. Έγραψε την ιστορία του αιώνα. Ειρήνη, γη, ψωμί και όχι κομμουνιστική αυτοδιεύθυνση τα άμεσα καθήκοντα της σοσιαλιστικής επανάστασης. Και αυτά τόσο δύσκολα στη λύση τους, τόσο έξω από κάθε πρόβλεψη και θεωρητικό

Πίνακας 2: Η κατάσταση της σοβιετικής οικονομίας (1920-1921)				
Έτη	Αξία συνολικής βιομηχανικής παραγωγής		Απασχόληση	
	Εκατομ. ρούβλια σε προπολεμικές τιμές	% του επιπέδου του 1913	Άρ. εργατών (σε χιλιάδες)	% του επιπέδου του 1913
1913	5.621	100	2.598	100
1916	6.831	121	2.926	113
1917	4.344	77	3.024	116
1920-21	981	17	1.480	57

Πηγή: Άρσιτς (ό.π.)

Πίνακας 3: Η κατάσταση στη σοβιετική αγροτική οικονομία στα 1921			
Έτη	Εκτάσεις σπαρμένες με σιτηρά (σε εκατομ. εκτάρια)	Ακαθάριστη παραγωγή σιτηρών (σε εκατομ. πούτια*)	Κτήνη (σε χιλιάδες. συμβατ. μονάδων)
1913	96,2	5.896	85,3
1921	73,6	3.160	48,3

*1 πούτι = 16,38 κιλά

Πηγή: Άρσιτς (1975: 17)

σχέδιο. Η θέληση περίσσια και η γνώση ελάχιστη στο επίπεδο της τάξης. Και της πρωτοπορίας. «Ημασταν υποχρεωμένοι σχεδόν πάντα να βαδίζουμε ψηλαφητά» (Λένιν, Τ38: 138). Έτσι, που κάθε κατακτημένο γραμμάριο γνώσης να καταναλώνει τόνους θέλησης. Ο πρώτος απολογισμός δύσκολος:

«Το στρώμα των εργατών που διοικούσαν πραγματικά τη Ρωσία στο χρόνο αυτό και εφάρμοζαν όλη την πολιτική και που αποτελούσαν τη δύναμή μας, το στρώμα αυτό στη Ρωσία είναι αφάνταστα μικρό [...]. Το στρώμα αυτό στη Ρωσία ήταν μικρό και μέσα στην πάλη κουράστηκε, παραδόουλεψε, έκανε περισσότερα απ' ότι μπορούσε».

(Λένιν, Τ38: 145)

Αυτό, λοιπόν, το λεπτότατο στρώμα τα κάνει στην κυριολεξία όλα. Του επιτρέπεται να τα κάνει, γιατί το επιτρέπει, το επιβάλλει η ίδια η τάξη και οι καταπιεζό-

μενες μάζες, γιατί η επαναστατική τους τάση το τροφοδοτεί με υλική ενέργεια και τροφοδοτείται με επιχειρήματα, πολιτική γραμμή, με όραμα. Η αλληλοδιαπλοκή τους, στρώματος-τάξης σε επαναστατική βάση και η αλληλοτροφοδότησή τους γίνεται κάθε φορά πάνω σε τεντωμένο σχοινί. Η λεπτή ισορροπία πρέπει να εξασφαλίζεται κάθε φορά, κάθε συγκεκριμένη στιγμή, με ιδιαίτερη περίσκεψη, με συγκεκριμένους χειρισμούς που να εξασφαλίζουν, τουλάχιστον, το κεκτημένο.

«Την ιδέα την έριξε η Κεντρική Επιτροπή ενός κόμματος με 100-200 χιλιάδες μέλη (τόσα, υποθέτω θα μείνουν ύστερα από ένα σοβαρό ξεκαθάρισμα, γιατί τώρα είναι περισσότερα). Αυτή την ιδέα την υιοθέτησαν οι συνδικαλισμένοι εργάτες. Ο αριθμός τους φτάνει στη Ρωσία και στην Ουκρανία τα τέσσερα εκατομμύρια. Στην τεράστια πλειοψηφία τους είναι υπέρ της προλεταριακής κρατικής εξουσίας, υπέρ

της δικτατορίας του προλεταριάτου [...]. Και παρακάτω έρχονται τα δεκάδες εκατομμύρια της αγροτιάς, που χωρίζονται σε τρεις κύριες ομάδες: στην πιο πολυάριθμη και την πιο κοινή στο προλεταριάτο, δηλαδή στους μισοπρολετάριους ή στη φτωχολογιά· ύστερα στους μεσαίους αγρότες και τέλος στην πιο μικρή ομάδα, τους κουλάκους ή την αγροτική αστική τάξη.»

(Λένιν, Τ39: 28)

Και, βέβαια, δεν έχει γίνει μόνο μια πολιτική επανάσταση που αλλάζει το πολιτικό καθεστώς. Υπάρχει ο στόχος της ανατροπής των κοινωνικών σχέσεων, της οικοδόμησης μιας άλλης κοινωνίας. Και αυτό το κάνει η επαναστατημένη τάξη σε διαπάλη με άλλες τάξεις, μην έχοντας τη δυνατότητα εξάλειψής τους, αλλά αναδιμόρφωσης της πλειοψηφίας τους, που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι και η πλειοψηφία στην κοινωνία και οι συμμετοχοί στην έως τώρα πορεία.

Στα πρώτα χρόνια μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση η βιομηχανική παραγωγή στη Ρωσία μόλις κάλυπτε τα 17% του επιπέδου της καθυστερημένης τσαρικής Ρωσίας, ενώ η αγροτική παραγωγή δεν ξεπερνούσε τα 40% του επιπέδου εκείνου. Σε ορισμένους βιομηχανικούς κλάδους η παραγωγή βρισκόταν στο ένα έως δύο τοις εκατό της προπολεμικής (Άρσιτς, 1975: 16).

«Σε πολλούς βασικούς βιομηχανικούς κλάδους η παραγωγή, ως τα 1921, δεν είχε καν αρχίσει. Π.χ. η παραγωγή χαλκού στα 1921 ήταν 0,001% του προπολεμικού επιπέδου. Η εξόρυξη μεταλλευμάτων 1,7%, η παραγωγή χυτοσιδήρου 2,4%, οικοδομικών υλών 2,3% κλπ. Οι συγκοινωνίες στη χώρα ήταν εξαρθρωμένες. [...] Τη γενική οικονομική εξάρθρωση ήρθε να συμπληρώσει η καταστροφική ξηρασία του 1921 στις σιτοπαραγωγικές περιοχές της χώρας. Ένα νέο κύμα πείνας απλώθηκε σ' ολόκληρη τη χώρα. Πάνω από 5 εκατομμύρια άνθρωποι πέθαναν μόνο από την πείνα. Οι εργάτες εγκατέλειπαν μαζικά τις πόλεις σε αναζήτηση τροφής. Στα χωριά οι

οικονομικές συνθήκες ήταν παρόμοιες, ενώ οι πολιτικές συνθήκες ήταν ακόμα χειρότερες.

(Άρσιτς, 1975: 17)

«Το φθινόπωρο του 1920, ο πληθυσμός των σαράντα επαρχιακών πρωτευουσών έχει μειωθεί κατά 33% από το 1917. Μέσα σε τρία χρόνια, η Πετρούπολη και η Μόσχα έχασαν το 57,5% και το 44,5% του πληθυσμού τους.»

(Broue, 1963: 148-149)

Η εργατική τάξη των τριών επαναστάσεων παύει να υπάρχει, «το παλιό εργατικό κίνημα με την ταξική συνείδηση [...] έχει μείνει ένα άδειο κέλυφος» (Deutscher, 2015: 6).

«Είναι χιλιάδες φορές πιο εύκολο να νικήσουμε τη μεγάλη συγκεντροποιημένη αστική τάξη παρά να “νικήσουμε” τα εκατομμύρια και εκατομμύρια των μικροοικοκυραίων, ενώ αυτοί με την καθημερινή, τη συνηθισμένη, την αφανή, την ασύλληπτη, την αποσυνθετική τους δράση φέρνουν τα ίδια αποτελέσματα που χρειάζεται η αστική τάξη και που παλινорθώνουν την αστική τάξη.»

(Λένιν, Τ41: 28)

Οι ελλείψεις και οι αδυναμίες στο κοινωνικό δυναμικό καταγράφονται όχι σε περιφερειακό επίπεδο, αλλά στην ίδια την «καρδιά» της επανάστασης.

«[...] Είναι ξεκάθαρο πως το προλεταριάτο μας έχασε στην πλειοψηφία του την ταξική του συνείδηση, ότι οι πρωτακουστες κρίσεις, το κλείσιμο των εργοστασίων οδήγησαν στο ότι οι άνθρωποι έφευγαν από την πείνα, οι εργάτες εγκατέλειπαν απλούστατα τις φάμπρικες, υποχρεώνονταν να τακτοποιούνται στο χωριό κι έπαυαν να είναι εργάτες.»

(Λένιν, Τ43: 42)

Τα άμεσα καθήκοντα περιορίζονται σε ένα... ψωμί.

«Ένα ή δυο χρόνια ανάπαυσης από τη πείνα, ένα ή δυο χρόνια κανονικού εφο-

Πίνακας 4: Πτώση παραγωγικότητας στη Ρωσία (1913-1921)			
Έτη	Δυναμική πτώσης του επιπέδου της παραγωγής στη βιομηχανία (%)	Πτώση της παραγωγικότητας ανά εργαζόμενο (%)	Εργαζόμενοι στη βιομηχανία (1918=100)
1913	100	100	-
1917	77	85	-
1918	-	44	100
1919	26	22	82
1920	18	26	77
1921	-	-	49

Πηγή: L. Kritsman, Η ηρωική περίοδος, σ 162 (αναφέρεται στο Richard Pipes, Η Ρωσική Επανάσταση, κεφ. 7).

διασμού με καύσιμα για να δουλεύουν τα εργοστάσια και θα έχουμε από την εργατική τάξη εκατό φορές μεγαλύτερη υποστήριξη [...]. Σήμερα δεν έχουμε αυτή την υποστήριξη, όχι γιατί δεν την θέλουμε. Κάνουμε το παν που μπορεί να κάνει κανείς γι' αυτό [...]. Ξέρουμε όμως ότι η φτώχεια είναι φοβερή, ότι παντού έχουμε πείνα και αθλιότητα και ότι σχεδόν πάντα γεννιέται πάνω σε αυτό το έδαφος η παθητικότητα».

(Λένιν, ό.π.)

«Από τον καιρό του πολέμου η σύνθεση των βιομηχανικών εργατών στη Ρωσία έγινε πολύ πιο λίγο προλεταριακή από προηγούμενα, γιατί στη διάρκεια του πολέμου μπήκαν στα εργοστάσια όσοι ήθελαν να αποφύγουν τη στρατιωτική θητεία [...]. Το κόμμα μας [...] δεν είναι τόσο διαπαιδαγωγημένο πολιτικά όσο χρειάζεται για μια πραγματική προλεταριακή καθοδήγηση σε τέτοια δύσκολη στιγμή, ιδιαίτερα με την τεράστια υπεροχή της αγροτιάς, που γρήγορα αφυπνίζεται για μια ανεξάρτητη πολιτική [...]. Αν δεν κλείνουμε τα μάτια μας μπροστά στην πραγματικότητα, πρέπει να παραδεχτούμε πως σήμερα η προλεταριακή πολιτική του κόμματός μας καθορίζεται όχι από τη σύνθεσή του, αλλά από το τεράστιο, το απόλυτο κύρος του *λεπτότατου εκείνου στρώματος* που μπορεί να ονομαστεί *παλιά φρουρά του κόμματος*. Αρκεί μια μικρή εσωτερική πάλη μέσα σ' αυτό

το στρώμα, ώστε το κύρος του, αν δεν υποσκαφτεί, να αδυνατίσει πάντως τόσο, ώστε να μην είναι πια εκείνο που θα αποφασίζει».

(Λένιν, Τ45: 19-20)

Και ξαναγυρνάμε στο ειδικό, το μερικό, το μικρό που γίνεται μέγα. Η λεπτή ισορροπία εξασφαλίζεται από το σχεδόν τίποτα. Μια τεράστια ανατροπή στην ιμπεριαλιστική αλυσίδα, η πορεία της, η οπισθοχώρηση, η στασιμότητα ή γενίκευσή της εξαρτάται από το σχεδόν τίποτα. Μια ποιότητα που η παραμικρότερη διχογνωμία που θα εκφράσει ότι διαπάλη γνημών για προώθηση –σε ποιο βαθμό και με ποιο τρόπο– θέσεων, αλλά τη συγκεκριμένη κοινωνική σύγκρουση που μαίνεται, θα τα ανατρέψει όλα. Υπάρχει απόλυτη συνείδηση του γεγονότος. Υπάρχει η θέληση να μην επιτραπεί ο μετασχηματισμός της ποιότητας, παίρνονται πρόσθετα μέτρα, μέτρα θωρακισμού, γιατί:

«Το κόμμα μας στηρίζεται σε δυο τάξεις και γι' αυτό είναι ενδεχόμενη η αστάθειά του και αναπόφευκτα η κατάρρευσή του, αν ανάμεσα στις δυο αυτές τάξεις δεν θα μπορούσε να υπάρξει συμφωνία».

(Λένιν, Τ45: 344)

«Φυσικά, στη Σοβιετική μας Δημοκρατία το κοινωνικό καθεστώς βασίζεται στη συνεργασία δυο τάξεων: των εργατών

και των αγροτών, συνεργασία όπου τώρα επιτρέπεται να παίρνουν μέρος, κάτω από ορισμένους όρους, και οι “νέπμαν”, η αστική τάξη».

(Λένιν, Τ45, σ. 386)

Η αγωνία, η επιθυμία να προσεγγιστεί το μέλλον με βάση άλλες προδιαγραφές, να μην γίνει τελικά κυρίαρχη η τάση της ενσωμάτωσης, η εργατική τάξη να επιβάλει το όραμά της στην επαναστατημένη αγροτιά, είναι παρούσα. Ακόμη και τα αμυντικά πολιτικά μέτρα, οι «τεχνικές» λύσεις, κωδικοποιούνται με τέτοιο τρόπο που να αφήνουν παράθυρο ανοικτό προς το μέλλον. Όσο και αν λιοθορούνται από μερικές πλευρές –στην καλύτερη περίπτωση ως ανεπαρκή ή με στενό ιδεολογικό ορίζοντα– ορισμένα πολιτικά συνθήματα, ξεχνώντας τον πλούτο ή την αναγκαιότητα του προβληματισμού που εμπεριέχουν αυτά, παραμένουν τέτοια για την εποχή τους, ανοικτά προς το μέλλον. Ναι, «εξηλεκτρισμός και σοβιέτ» δεν ήταν σοσιαλισμός, άνοιγαν όμως ένα παράθυρο σε αυτόν. Ανέπτυσσαν με νέο τρόπο την παραγωγική βάση, συνέδεαν όλη τη χώρα, έβγαζαν το χωριό από την απομόνωση και τον αγρότη από την παραγωγική αυτάρκεια. Όπως, οι φορντικές μέθοδοι παραγωγής δεν συνιστούν σοσιαλιστικό τρόπο παραγωγής. Αλλά πώς αλλιώς γίνεται να έχεις την υλική βάση πάνω στην οποία να πειραματίζεται η εργατική τάξη στους καινούργιους δρόμους που ανοίγει; Πώς να ξεπεράσεις την αντίληψη της συγκεκριμένης αγροτιάς για «κλειστή» οικονομία και αυτάρκεια; Στα «πώς» και τα «γιατί» υπήρχαν αισιόδοξες απαντήσεις. Καύσιμα δεν υπήρχαν. Η γνώση για το εφήμερο και το πρόσκαιρο των λύσεων που δίνονται είναι παρούσα. Η πολυπλοκότητα των κοινωνικών προσές αντιμετωπίζεται στο εργαστήρι της ζωής σαν καθημερινή πολιτική πρακτική και όχι σαν ακαδημαϊκή αναζήτηση και λογικός εννοματοσμός. Γι' αυτό οι απαιτήσεις είναι πολύ μεγαλύτερες απ' ότι φανταζόμαστε.

«Και γι' αυτό, η σημερινή μας ζωή συνεινώνει μέσα της, σε καταπληκτικό βαθμό

τα χαρακτηριστικά μιας ριψοκίνδυνης τόλμης με τη δειλία της σκέψης μπροστά στις πιο μικρές αλλαγές.

Νομίζω πως το ίδιο έγινε σε όλες τις πραγματικά μεγάλες επαναστάσεις, γιατί οι πραγματικά μεγάλες επαναστάσεις γεννιούνται από τις αντιθέσεις ανάμεσα στο παλιό, ανάμεσα σε αυτό που σκοπεύει να καλλιεργήσει το παλιό και στην πιο αφηρημένη τάση προς το καινούργιο, που πρέπει πια να είναι τόσο καινούργιο, ώστε να μην περιέχει μέσα του ούτε ίχνος του παλιού... Πρέπει να προσπαθήσουμε να χτίσουμε ένα κράτος, όπου οι εργάτες να διατηρήσουν την καθοδήγησή τους πάνω στους αγρότες, την εμπιστοσύνη των αγροτών απέναντί τους και, κάνοντας τεράστιες οικονομίες, να εξοστρακίσουν από τις κοινωνικές τους σχέσεις κάθε ίχνος περιττού. Πρέπει να κάνουμε στον κρατικό μας μηχανισμό το ανώτατο δυνατό όριο οικονομικών [...]. *Δεν θα είναι άραγε αυτό ένα Βασίλειο του περιορισμένου ορίζοντα των αγροτών;*

Όχι. Αν διατηρήσουμε την καθοδήγηση της εργατικής τάξης πάνω στην αγροτιά [...].

Σ' αυτό και μόνο σ' αυτό στηρίζονται οι ελπίδες μας. Μόνο τότε θα είμαστε σε θέση για να εκφραστούμε με την μεταφορική έννοια, να αλλάξουμε άλογο και συγκεκριμένα από το άλογο του αγρότη, του μουζίκου, του εξασθλιωμένου, από το άλογο των οικονομικών που προβλέπονται για μια καταστραμμένη αγροτική οικονομία να καθίσουμε στο άλογο που το προλεταριάτο ψάχνει να βρει και δεν μπορεί να μην ψάξει να βρει για τον εαυτό του [...].

(Λένιν, Τ45: 400, 404-405)

Η διαπάλη, που ξέσπασε μέσα στο κόμμα τα επόμενα χρόνια, αυτή ακριβώς την κοινωνική σύγκρουση εξέφραζε. Στο λεπτότατο εκείνο στρώμα των παλιών μπολσεβίκων έγινε αυτό ακριβώς που φοβόταν ο Λένιν. Και έτσι, έπαψε αυτό να αποφασίζει, αλλά και να εξασφαλίζει την προλεταριακή πολιτική του κόμματος. Η νέα γενιά των επαναστατών που αναδείχθηκε σε αυτά τα χρόνια της φωτιάς συ-

μπαρσύρεται από τη διαπάλη. Το άλογο του μουζίκου δεν έγινε κατορθωτό να αλλάξει. *Η αυτάρκεια της κλειστής αγροτικής οικονομίας έγινε επίσημη πολιτική του κόμματος. Βρήκε τους αρχηγούς της. Επέβαλε σαν επίσημη γραμμή την πολιτική που έλεγε ότι με τη σκληρή προσπάθεια και τις θυσίες μπορούμε να τα καταφέρουμε, όπως ακριβώς και ο μικρονοικοκύρης αγρότης ελπίζει να οικοδομήσει ένα μεγάλο «νοικοκυριό», να γίνει ο πρώτος του χωριού. Προσπάθεια οικοδόμησης, ακόμη και του κομμουνισμού, σε μία χώρα.³ Αυτά έμειναν στα λόγια· γιατί στην πράξη αυτό που αναπόφευκτα θα γινόταν και έγινε –γιατί η αγροτιά δεν μπορεί για πολύ να έχει τη δική της αυτόνομη και αυτοτελή πολιτική– ήταν ή να ξεσπάσει μια επανάσταση μέσα στην επανάσταση που αιμορραγούσε ή να οδηγηθούμε στην παλινόρθωση της αστικής τάξης. Και αυτό έγινε. Το «νοικοκυριό» καταστράφηκε, λεηλατήθηκε ή εξαγοράστηκε αντί πινακίου φακής με σκοπό να ξαναζωντανέψει και να κυριαρχήσει ξανά η αστική τάξη. Στο θέατρο της ιστορίας, το δράμα θα κορυφωνόταν τη δεκαετία του 1990.*

Η επανάσταση χάνει τον ταξικό της χαρακτήρα

Πρέπει, πριν από όλα, σε κάθε μας ανάλυση, να ψάχνουμε τα συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα, την κίνηση και τις αντικειμενικές επιδιώξεις των τάξεων. Έτσι, προσπαθώντας να ανακεφαλαιώσουμε, η ιστορική συγκυρία και η κοινωνική εξέλιξη στη μετεπαναστατική σοβιετική Ρωσία είχαν συνοπτικά τα εξής σημαντικά χαρακτηριστικά:

Η εργατική τάξη με τα ειδικά της χαρακτηριστικά, που έχουμε ήδη αναφέρει (μεγάλη συγκέντρωση, οργάνωση, αποφασιστικότητα, συνειδητότητα κ.λπ.), έχασε το κοινωνικό της ρόλο στην παραγωγή (καταστροφή και κλείσιμο ερ-

γοστασίων, μεγάλα τμήματα της επάνδρωσαν το Κόκκινο Στρατό, κάτι που δεν έκανε στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο, γιατί απαλλασσόταν) ή ανέλαβε διοικητικά ή προπαγανδιστικά καθήκοντα στο πλαίσιο της νέας σοβιετικής εξουσίας, σε όλα τα μήκη και πλάτη μιας απέραντης χώρας (Κολοντάι, 1975: 18). Την ίδια και χειρότερη «ζημιά» έχει πάθει και το λεπτό στρώμα των μπολσεβίκων, από το οποίο τόσα πολλά περιμένει ο Λένιν στα τελευταία γραπτά του και που τελικά δεν θα καταφέρει να επιτελέσει τον ρόλο που και ίδιος έκρινε αναγκαίο και αναγκατάστατο... Τη θέση των παλιών εργατών φορέων της προλεταριακής αντίληψης⁴ για τα πράγματα πήραν αγρότες που ναι μεν είναι πολιτικά με την επανάσταση, αλλά είναι φορείς άλλων πολιτικών και πολιτιστικών αντιλήψεων για την κρατική εξουσία και τον σοσιαλισμό.

Η επαναστατημένη αγροτιά –σύμμαχη επαναστατική δύναμη– μετατρέπεται αντικειμενικά σε κυρίαρχη τάξη στο επίπεδο της κατεστραμμένης παραγωγής του νέου σοβιετικού κράτους. Ο αγροτικός πληθυσμός της ΕΣΣΔ το 1923 έφθανε τα 111.600.000 άτομα (Струмилиן, 1982: 284).

Τα προσωρινά μέτρα ξεπεράσματος της οικονομικής κρίσης, αποτέλεσμα του εμφυλίου πολέμου –ΝΕΠ, μονοπρόσωπη διεύθυνση στα εργοστάσια, κολχόζ, σοβχόζ και στους κλάδους παραγωγής, κίνητρα αστικού τύπου κ.λπ. (μέτρα υποχώρησης επιβεβλημένα από τις αντίξοες συνθήκες με περιορισμένο χρονικό ορίζοντα, πολλά από τα οποία εφαρμόζονται όμως στο διηνεκές)– *εκφράζουν όμως και παγιώνουν τις δικές της απόψεις για το σοσιαλισμό*, που εδράζονται και στις προϋπάρχουσες κοινοτικές αντιλήψεις για την οργάνωση του αγροτικού νοικοκυριού.⁵ Αντιλήψεις και πρακτικές

4. «Ο καπιταλισμός ακρωτηριάζει τους εργάτες και είναι μόνο η πάλη, ο επαναστατικός αγώνας για την ανατροπή του που δημιουργεί τους ανθρώπους με τη θέληση και την ικανότητα να προχωρήσουν και να οικοδομήσουν το σοσιαλισμό» (Σουήζι, 1978: 154-155).

5. «Και αυτό πολύ περισσότερο που η κοινοτική

3. Αλλαγή θέσης του Στάλιν (Μπατίκας: 2012).

που τώρα θεωρεί ότι πραγματώνονται στο «σοσιαλιστικό νοικοκυριό» το οποίο με τη γεμάτη αυταπάρνηση συλλογική δουλειά θα νικήσει το «καπιταλιστικό νοικοκυριό». Φυσικά, μιλάμε πάντα για τη φτωχή αγροτιά γιατί η υπόλοιπη αγροτιά προχώρησε ακόμη και σε εξεγέρσεις ενάντια στην κολεκτιβοποίηση και άλλα ριζοσπαστικά μέτρα.

Τα συγκεκριμένα ταξικά συμφέροντα της επαναστατημένης αγροτιάς καθόρισαν την πορεία των εξελίξεων (αυτό που ονομάστηκε σταλινισμός ήταν η έκφραση, πρώτα και κύρια, των κυρίων ταξικών συμφερόντων τη δοσμένη ιστορική στιγμή) και όχι φυσικά η δύναμη των παρεκκλίσεων και των λαθών των μπολσεβίκων ή της συνωμοσίας του Στάλιν (Stalin), ο οποίος ήταν και ο πιο αυθεντικός εκφραστής αυτών ακριβώς των συμφερόντων, και γι' αυτό επικρά-

τησε τόσο ολοκληρωτικά, τόσο γρήγορα και με τόση υποστήριξη από τις πλατιές λαϊκές, ουσιαστικά αγροτικές, μάζες.

Έτσι, διαμορφώθηκε, όχι χωρίς συγκρούσεις –κάθε άλλο– ένας πρωτότυπος κοινωνικός σχηματισμός όπου οι οικονομικοί και πολιτικοί του όροι διαμορφώνουν την κυριαρχία της κρατικής και συνεταιριστικής ιδιοκτησίας που όμως δεν μεταλλάσσονται προς την κατεύθυνση βαθέματος του σοσιαλισμού αλλά αντιθέτως τροφοδοτούν την ανάπτυξη καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής. Ο κοινωνικός αυτός σχηματισμός στηρίζεται και διατηρείται αναπαράγοντας άνισες κοινωνικές σχέσεις, με βασικότερη αντίθεση αυτή ανάμεσα στο δημόσιο χαρακτήρα των μέσων παραγωγής και την ατομική ιδιοποίηση ενός μέρους του παραγόμενου πλούτου από το στρώμα που διευθύνει⁶, ελέγχει την παραγω-

γη στη Ρωσία δεν καλλιεργείται από κοινού από τους αγρότες και μετά μοιράζεται το προϊόν, όπως συμβαίνει ακόμα σε μερικές περιοχές της Ινδίας. Αντίθετα, η γη μοιράζεται από καιρό σε καιρό μεταξύ των μεμονωμένων αρχηγών οικογενειών, και ο καθένας καλλιεργεί το μερίδιό του για τον εαυτό του» (Ενγκελς, 1875: 52-53) και πολλές σχετικές απόψεις στο Μηλιός (1995).

6. Ο Κώστας Κάππος αν και δεν ξεκινάει από την ίδια αφετηρία, βγάζει το παρακάτω συμπέρασμα:

«[...] Άρα, από το 1936 και μετά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στη Σοβιετική Ένωση δημιουργήθηκε ένας νέος σχηματισμός, ο σοβιετικός, στον οποίο η κυριότητα των μέσων παραγωγής και των φυσικών πόρων ανήκε στο κράτος και η κατοχή, διαχείριση ανήκε στη διευθύνουσα τάξη» (Κάππος, 2000: 66).

γή και αποφασίζει για τη διανομή του υπερπροϊόντος που παράγεται. Χωρίς να χωρίζεται με «σινικά τείχη» από την εργατική τάξη, την εργαζόμενη αγροτιά και διανόηση, αυτό το στρώμα αποτελεί μια συνέχεια τους που επικάθεται επί αυτών, πιστεύει (και ταυτόχρονα έχει ανατεθεί σε αυτό) ότι εκφράζει τα ταξικά τους συμφέροντα, και διαμορφώνει δικά του χαρακτηριστικά και συμφέροντα, με κυριότερα το μεγαλύτερο μερίδιο στον κοινωνικό πλούτο από την άποψη των μισθών, των προνομίων και των εργασιακών σχέσεων, αλλά και του γενικευμένου ρόλου διεύθυνσης στο όνομα των εργαζομένων. Έχει συμφέρον, όσο η οικονομική ανάπτυξη γίνεται με ταχείς ρυθμούς, να διατηρηθεί το status quo και να χρησιμοποιεί όλα τα μέσα γι' αυτό, ακόμη και αν χρειάζεται να χρησιμοποιήσει αυταρχικές μεθόδους στο όνομα των «παλλαϊκών» συμφερόντων. Ο ορίζοντας των ιδιοτελών συμφερόντων του βάζει φραγμό και εντέλει πνίγει την ανάπτυξη της εργατικής δημοκρατίας και των κοινωνικών διεργασιών που εγκαινίασε ο Οκτώβρης, τις «παγώνει» στην καλύτερη περίπτωση ή τις πσιωγουρίζει δίνοντάς τους αστικό περιεχόμενο με εργατική ετικέτα. Η κυριαρχία του δεν γίνεται ανοικτά, αλλά στο όνομα των ιδανικών του Οκτώβρη. Όσο μπορούσαν οι ρυθμοί ανάπτυξης να είναι υψηλοί, να εξασφαλίζουν βασικές κοινωνικές ανάγκες και να αναβαθμίζουν τον διεθνή ρόλο του, εκμηδενίζονταν κάθε αντιπολίτευση με αυταρχικό τρόπο. Όταν αυτοί έφταναν στα όριά τους και έπεφταν, είχαμε αλλαγές στο πολιτικό οικοδόμημα, όπως αυτές που ακολούθησαν το θάνατο του Στάλιν με τους Χρουστσόφ (Khrushchev) και Μπρέζνιεφ (Brezhnev).

Η διεθνής θέση του ανέκδοτου αυτού σχηματισμού αναβαθμίζεται όσο προσβλέπουν σε αυτόν τα εκατομμύρια των εργαζομένων, μετά τις διακηρύξεις του Οκτώβρη και τις οικονομικές του επιτυχίες. Η με τρομακτικές θυσίες (20.000.000 νεκροί) νίκη επί του ιταλικού φασισμού αναβαθμίζουν τη θέση του. Η νίκη της Κινεζικής Επανάστασης,

τα εθνικοαπελευθερωτικά κινήματα και η κατάρρευση της αποικιοκρατίας, η Κουβανέζικη Επανάσταση και η νίκη του Βιετνάμ επί των ΗΠΑ με την ηθική και υλική συμπαράστασή του ενισχύουν αυτή τη θέση. Έκφραση αυτής της ενίσχυσης είναι επίσης η προσπάθεια δημιουργίας και εγκαθίδρυσης παρόμοιων σχηματισμών και στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

Η πρωτότυπη αυτή ιστορικά κοινωνική εξέλιξη δεν μπορούσε παρά να είναι μεταβατική. Δηλαδή, είτε να ξεσπάσει μια επανάσταση μέσα στην επανάσταση που αιμορραγούσε και έφθινε συνεχώς είτε να φθάσουμε σε μια κατάσταση οικονομικής κρίσης, όπου το περίβλημα της δημόσιας ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής να αποτελεί σφικτό κορσέ που πρέπει να διαρραγεί από τις ανάγκες ατομικής ιδιοποίησης του πλούτου και να οδηγηθούμε τελικά στην παλινόρθωση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τη συγκρότηση αυθεντικής αστικής τάξης.

Επομένως, όπως είναι «φυσικό», οι ταξικές αντιθέσεις που δεν οδηγούνται σε εξάλειψη ξαναγεννούν μια νέα αστική τάξη, που θα διεκδικήσει «επιτέλους» την εξουσία τη δεκαετία του 1990 αυτοτελώς και χωρίς τα βαρίδια μιας επανάστασης που πητήθηκε δεκαετίες πριν. Έτσι, φθάσαμε στο σημείο όπου δεν βρέθηκαν ούτε καν ελάχιστες οργανωμένες εργατικές δυνάμεις για να υπερασπίσουν έναν «σοσιαλισμό» που χτιζόταν στο όνομά τους. Πώς να υπάρξουν, άλλωστε, όταν κάθε εργατικό αριστερό σκίρτημα, για δεκαετίες, αφομοιώνόταν σε ψευδεπίγραφες λογικές, απαξιωνόταν ή αυταρχικά εξοντώνονταν. Δεν έβρισκε ούτε μια χαραμάδα να εκφραστεί. Ένα κρίσιμο συμπέρασμα που βγαίνει από τους περιορισμούς της εργατικής δημοκρατίας είναι ότι η ίδια χάνει έτσι την εσωτερική δυναμική που έχει να αυτοπροστατεύεται από επίδοξους «αυθεντικούς εκφραστές» της.

Οι όποιες συγκρούσεις, ακόμη και ένοπλες, έγιναν ανάμεσα στις πτέρυγες του κυρίαρχου στρώματος για τους τρόπους, τους ρυθμούς και υπό την ηγεσία

ποιου θα γίνει η μετάβαση στον καπιταλισμό.

Αντί επιλόγου

Μετά από όλα αυτά τίθεται το ερώτημα. Έπρεπε οι μπολσεβίκοι, κόντρα στις προειδοποιήσεις, να σπρώξουν την εργατική τάξη στην κατάληψη της εξουσίας σε μια «καθυστερημένη» χώρα;

«[...] Όπως απέδειξε το 1917, μπορούσε, κάτω από τις συνθήκες σύγχυσης που επικρατούσαν τότε, να καταλάβει την κρατική εξουσία. Αν η περίοδος που ακολούθησε ήταν έστω και ελάχιστη ειρηνική, δεν έχω λόγους ν' αμφιβάλλω ότι αυτό το ρωσικό προλεταριάτο θα μπορούσε να εγκατασταθεί σαν ηγετική τάξη, κυβερνώντας μέσα από το πρωτοπόρο του κόμμα (ή ίσως κόμματα) και εγκαινιάζοντας τη μετάβαση στον σοσιαλισμό με τον τρόπο περίπου που αναφέρεται στη θεωρία. Επειδή το ρωσικό προλεταριάτο ήταν μειοψηφία, θα συναντούσε σίγουρα μεγάλες δυσκολίες και θα πρέπει να παραδεχτούμε ότι ίσως να αποτύχανε. Αλλά τουλάχιστο θα του είχε δοθεί μια ευκαιρία».

(Σουήζι, 1978: 72)

Αυτή την ευκαιρία προσπάθησαν να έχουν για να μας δώσουν σήμερα μια τεράστια εμπειρία που μπορεί να βάλει το ζήτημα της μετάβασης σε πιο στέρεες βάσεις, ανικνεύοντας σε θολό τοπίο ίσως, αλλά όχι στα τυφλά πλέον.

Υπάρχει ένα ακόμη ζήτημα που θέλουμε να επισημάνουμε. Άσχετα με την αντικειμενική εξέλιξη των γεγονότων και την αντίστοιχη ιστορική θεώρηση, δεν μπορεί κάποιος να παραβλέπει το γεγονός ότι η κυρίαρχη αστική πολιτική έχει επιβάλει στην αντίληψη της σημερινής

εργατικής τάξης τη θέση ότι ο κομμουνισμός και οι κομμουνιστές απέτυχαν. Το όραμά τους συγκρούστηκε με την αντικειμενική πραγματικότητα και έγινε κομμάτια. Αυτό από μόνο του δημιουργεί μια νέα κατάσταση με την πλειοψηφική του αποδοχή από μέρους της τάξης, γίνεται υλική δύναμη που αντιστρατεύεται τα μακροχρόνια συμφέροντά της. Με αυτή την έννοια, επικαιροποιείται και το ζήτημα αλλαγής συμβόλων, τίτλων, ορολογιών κ.λπ. για να διευκολυνθεί η σημερινή ταξική πάλη. Σε όλους αυτούς που τη σημερινή αφλογιστία της Αριστεράς τη φορτώνουν στο «αποτυχημένο» παρελθόν της, με το «αρνητικό» φορτίο των συμβόλων, των τίτλων και, προπαντός, των ιδεών της θα πρέπει να φέρουμε σαν παράδειγμα το *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, που από την αρχή του ακόμη βάζει ένα παρόμοιο ζήτημα.

«Ένα φάντασμα πλανιέται στην Ευρώπη: το φάντασμα του κομμουνισμού. Όλες οι δυνάμεις της γερασμένης Ευρώπης ενώθηκαν σε μια ιερή συμμαχία για να κυνηγήσουν αυτό το φάντασμα: ο πάπας και ο τσάρος, ο Μέτερνικ κι ο Γκιζό, Γάλλοι ριζοσπάστες και Γερμανοί αστυνομικοί. Ποιο κόμμα της αντιπολίτευσης δεν έχει κατηγορηθεί σαν κομμουνιστικό από τους αντιπάλους του που κυβερνούν, ποιο κόμμα της αντιπολίτευσης δεν αντέκρουσε με την κατηγορία του κομμουνισμού τους πιο προοδευτικούς αντιπολιτευόμενους, καθώς και τους αντιδραστικούς αντιπάλους του;».

(Μαρξ-Ένγκελς, 1994)

Είναι, λοιπόν, ένα πρόβλημα, αλλά δεν είναι το πρόβλημα. Και στη λύση του πραγματικού προβλήματος θα πρέπει προσπαθήσουμε να συμβάλουμε με τις απόψεις μας με συλλογικό και μάχιμο τρόπο. **T**

b Άρσις, Ντ. (1975), *Οι κοινωνικές και οικονομικές ρίζες του σταλινισμού και η διαθήκη του Λένιν*, Αθήνα, Ωκεανός.

Ελεφάντης, Α. (2007), «Μα έγινε επανάσταση το 1917 στη Ρωσία;», εφημ. *Αυγή* (4 Νοεμ. 2007).

Ένγκελς, Φρ. (1875), «Οι

κοινωνικές σχέσεις στη Ρωσία Απριλίου 1875» στο Κ. Μαρξ-Φρ. Ένγκελς, (χ.χ.), *Διαλεγτά έργα*, τόμ. Β', Αθήνα, Εκδοτικό της ΚΕ του ΚΚΕ (σ.52-53).

- Κάπος, Κ.** (2000), *Κριτική του σοβιετικού σπληνισμού*, Αθήνα, Αλφειός.
- Καρρ, Ε.Χ.** (1978α), *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923*, τόμ. 1, Αθήνα, εκδ. Υποδομή.
- Καρρ, Ε. Χ.** (1978β), *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης 1917-1923*, τόμ. 2, Αθήνα, εκδ. Υποδομή.
- ΚΚΕ** (2008), *Θέσεις της ΚΕ του ΚΚΕ για το σοσιαλισμό* (Οκτ. 2008).
- Κολοντάι, Α.** (1975), *Εργατική αντιπολίτευση*, Αθήνα, εκδ. Βέργος.
- Λένιν, Β. Ι.**, «Το διεθνές σοσιαλιστικό συνέδριο της Στουτγάρδης», στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ.16, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 78).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Πολιτικές σημειώσεις» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ.16, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 439).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Γράμματα από μακριά: Το 5ο γράμμα» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 31, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 55-56).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Εκθεση δράσης της ΚΕ στο 3ο Συνέδριο του ΚΚΡ (μπ.)» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 38, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 138, 145).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Για τη σημερινή κατάσταση και άμεσα καθήκοντα της σοβιετικής εξουσίας» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 39, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 28).
- Λένιν, Β. Ι.**, *Ο αριστερισμός, παιδική αρρώστια του κομμουνισμού* στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 41, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 28).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Εισήγηση για τη διεθνή κατάσταση και τα βασικά ζητήματα της Κομμουνιστικής Διεθνούς» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 41, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 217).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Τελικός λόγος πάνω στον απολογισμό της ΚΕ στο 10ο συνέδριο στις 9 Μάρτη 1921» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 43, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 42).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Εισήγηση για την ενότητα του κόμματος και την αναρχοσυνδικαλιστική παρέκκλιση στο 10ο Συνέδριο του ΚΚΡ (μπ.) 16 Μάρτη 1921» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 43, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 104).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Για τους όρους πρόσληψης νέων μελών στο κόμμα: 30 γράμμα για Μολότοφ προς ΚΕ πριν το συνέδριο» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 45, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 19-20).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Γράμμα 20 προς το συνέδριο 24 Δεκεμβρίου 1922» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 45, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 344).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Πώς να αναδιοργανώσουμε την Εργατοαγροτική Επιθεώρηση. Πρόταση προς το 12ο Συνέδριο του ΚΚΡ (μπ.)» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 45, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 386).
- Λένιν, Β. Ι.**, «Κάλλιο λιγότερα και καλύτερα» στο Β. Ι. Λένιν, *Άπαντα*, τόμ. 45, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (σ. 400, 404-405).
- Μαντέλ, Έ.** (1994), «Η Ρόζα Λούξεμπουργκ και η Γερμανική Σοσιαλδημοκρατία», στο *Επαναστατικός μαρξισμός και κοινωνική πραγματικότητα τον 2ο αιώνα*, Atlantic Highlands NJ, Humanities Press International. Διαθέσιμο στο https://www.ernestmandel.org/en/works/txt/1971/rosa_luxemburg.htm.
- Μαρξ, Κ. – Ένγκελς, Φρ.** (1994), *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή (Εισαγωγή).
- Μηλιός, Γ.** (1997), «Η έννοια του ασιατικού τρόπου παραγωγής στον Μαρξ ως κριτική στις εξελικτικές προσεγγίσεις της Ιστορίας» στο Γ. Μηλιός, *Τρόποι παραγωγής και μαρξιστική ανάλυση*. Διαθέσιμο στο users.ntua.gr/jmilios/Tropoi_Paragogis.pdf.
- Μπατίκας, Κ.** (2012), «Η νίκη της επανάστασης σε μια χώρα και η παγκόσμια ολοκλήρωσή της». Διαθέσιμο στο <http://www.anasyntaxi.gr/index.php/pressmenu-29/25--19-20/44-15> (27 Νοεμβρίου 2012).
- Μπετελέμ, Σ.** (1975), *Οι ταξικοί αγώνες στη Ρωσία: Πρώτη περίοδος 1917-1923*, Αθήνα, εκδ. Ράππα.
- Παπακωνσταντίνου, Π.** (2010), *Η Οκτωβριανή Επανάσταση και η σύγχρονη Αριστερά*. Διαθέσιμο στο txvs.gr
- Πετρόπουλος, Γ.** (2000), «Το τέλος του Α' Παγκόσμιου Πολέμου», εφημ. *Ριζοσπάστης* (12 Νοεμ. 2000).
- Σκαρίμπας, Γ.** (1995), *Το 1821 και η αλήθεια*, Αθήνα, Κάκτος.
- Σουήζι, Μ. Π. - Μπετελέμ, Σ.** (1978), *Η μετάβαση στο σοσιαλισμό*, Αθήνα, Μπουκουμάνης.
- Broue, P.** (1963), *Le parti Bolchevique*, Paris, Editions de minuit (σ. 148-149). Διαθέσιμο στο https://www.marxists.org/francais/broue/works/1963/00/broue_pbolch_7.htm.
- Deutscher, I.**, (2015), *The Prophet Unarmed: Trotsky 1921-1929*. Διαθέσιμο στο <https://rosswolfe.files.wordpress.com/2015/02/isaac-deutscher-the-prophet-unarmed-trotsky-1921-1929.pdf> (p. 6).
- Kochan, L.** (1966), *Russia in Revolution: 1890-1918*, London, Weidenfeld and Nicolson (σ. 186).
- Engels, F.** (1968), «Engels to Nikolai Danielson in St Petersburg, 1893» στο Κ. Marx – F. Engels, *Correspondence*, Moscow, International Publishers. Διαθέσιμο στο https://www.marxists.org/archive/marx/works/1893/letters/93_02_24.htm.
- Manifest des Basler, Friedenskongresses Ausserordentlicher Internationaler Sozialisten-Kongress zu Basel am 24. und 25. November 1912.** Berlin 1912, S. 23–27.
- Pipes, R.**, *Η Ρωσική Επανάσταση* (κεφ. 7). Διαθέσιμο στο http://krotov.info/libr_min/16_p/ay/ps_30.htm.
- Smith, S. A.** (1983), *Red Petrograd: Revolution in the Factories 1917-1918*, Cambridge, Cambridge University Press. Διαθέσιμο στο https://libcom.org/files/Red_Petrograd_Revolution_in_the_Factories_1917-1918.pdf
- The Working Class of the USSR**, λήμμα στο <http://encyclopedia2.thefreedictionary.com/Working+Class+of+the+USSR>.
- Струмилин С.Г.** Проблемы экономики труда ИЗДАТЕЛЬСТВО «НАУКА» МОСКВА 1982 Ακαδημίας Επιστημών της ΕΣΣΔ Ινστιτούτο Οικονομικών.